Retorica elogiului în *Didahiile* lui Antim Ivireanul

Maria CĂTĂNESCU

En s'appuyant sur les omilies d'Antim Ivireanul, l'auteur propose une analyse rhétorique de l'éloge. On discute les stratégies fondamentales de l'éloge direct et indirect, visant un grand nombre de référents intra –et extradiscursifs.

1. Observaţiile de mai jos pornesc de la premisa că secvenţele de tip *laudatio* sînt componente definitorii pentru varianta de discurs reprezentat de omilie[1]: „cuvînt de învăţătură", rostit în biserică, în prezenţa unui public, de obicei eterogen, cu intenţia de a-l instrui, educa, emoţiona şi de a-i oferi modele şi repere morale înalte.

Formă fundamentală de manifestare a *ethosului*[2], elogiul pune în evidenţă o anume imagine a oratorului, legată de situaţia concretă de discurs, respectiv de totalitatea factorilor care determină, influenţează şi justifică activitatea verbală.

Totodată, elogiul interesează şi domeniul *pathosului* [Amossy (2000): 163-194], în măsura în care exteriorizează reacţiile emoţional-afective ale oratorului, transferabile – ipotetic cel puţin – asupra auditoriului.

În această perspectivă, analiza tehnicilor de elogiere din „Didahii" poate furniza indicii relevante pentru specificul oratoriei sacre practicate de Antim Ivireanul.

2. În corpusul examinat, secvenţele de elogiere, de obicei apreciabile ca întindere, sînt centrate, în mod inerent, asupra referenţilor canonici, tradiţionali: rezultă o *tipologie tematică* previzibilă, remarcabilă însă sub aspectul diversităţii, al complexităţii şi al consecinţelor retorice. De pildă, este evident faptul că statutul referentului influenţează decisiv atît conţinutul şi organizarea de ansamblu a predicii, cît şi, mai ales, structura planului restrîns, reprezentat de unitatea compoziţională encomiastică.

2.1. Clasa – eterogenă şi dominantă – a *referenţilor intradiscursivi*, care aparţin universului de discurs creat de şi într-o anumită circumstanţă, cuprinde:

[1] Informaţii exhaustive privind *predica*, la Gordon (2000).
[2] Definiţie şi prezentare generală a conceptului, la Amossy (2000: 60-69).

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

- personaje biblice şi mari sfinţi ai creştinismului (ortodox): Iisus, Fecioara Maria, Sfinţii Constantin, Dumitru, Nicolae, Petru şi Pavel;

- mari sărbători creştine: Naşterea Domnului, Adormirea Maicii Domnului, Floriile;

- ritualuri de cult creştin: botezul, postul, spovedania, rugăciunea, parastasul;

- precepte creştine: credinţa, milostenia, iubirea, smerenia ş.a.

2.2. În paralel, dar în forme preponderent lapidare, elogiul se extinde şi asupra *referenţilor extradiscursivi*, ocazionali (Constantin Brâncoveanu, domnitorul Ţării Româneşti) sau permanenţi (auditoriul); decurge de aici una dintre trăsăturile distinctive ale oratoriei a lui Antim: caracterul interpersonal, frecvent de tip dialogic, al predicilor sale, orientate consecvent către publicul-ţintă, real şi prezent.

3. Într-o analiză a mecanismelor şi a formelor de omagiere, nu este de ignorat nici distincţia dintre reprezentarea indirectă (implicită sau aluzivă) a elogiului şi cea directă (explicită şi explicată). Inegale ca pondere şi efecte, aceste două formule discursive se află în relaţie de strictă dependenţă cu tipul de referent elogiat.

3.1. Elogiul indirect se înregistrează în două variante de bază, semnificative pentru „diplomaţia verbală" ecleziastică:

(a) Prin autoumilinţă („afectare a modestiei")[3], oratorul se autodiscreditează temporar, dar sistematic, creîndu-şi o imagine hiperbolică prin minimalizarea propriilor calităţi; este un protocol discursiv oficializat care pune în valoare, prin contrast, un personaj biblic sau o mare sărbătoare creştină, anticipînd prezentarea encomiastică propriu-zisă, directă, în manieră descriptivă, narativă sau argumentativă:

> „Drept aceia, ce voiu *putea cuprinde cu mintea mea, sau ce lucru vrednic voiu putea grăi asupra zilei aceştiia* [Întîmpinarea Domnului –n.n.]? *Nu poci să mă întinz unde nu ajung, nu pot să vorbesc cele ce nu ştiu. Îm mărturisesc, nevredniciia şi neputinţa; nu îndrăznesc a mai zice nimica.* ***Că biruiaşte şi covîrşaşte mai presus decît toată priceperea minţii omeneşti graiul pomenirii şi fecioriia sfintei Fecioare aceştiia***" (p. 31)[4].

(b) Paradoxal, elogierea indirectă se poate sprijini şi pe anumite forme de blamare; avem în vedere secvenţele, nu puţine la număr, care rezultă din colajul a două planuri, opozabile sub raportul conţinutului şi a efectelor (pe) care le declanşează. Astfel, pe principiul „reacţiei în lanţ", elogiul unui sfînt / ritual/ precept creştin devine punct de plecare pentru reproşuri, acuze, apostrofe orientate către publicul-auditor care încalcă, real sau ipotetic, o normă canonică sau ignoră un model.

Atitudinile umane sancţionabile amplifică, prin antiteză şi ricoşeu, valoarea „obiectului" venerat; în plus, enclavele de blam constituie una dintre

[3] V. precizări de principiu la Mortara Garavelli (1999: 264-265).

[4] Exemplele trimit la Antim Ivireanul (1972).

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

formele majore şi specifice de coerenţă şi coeziune a discursului omiletic, în sensul că asigură legătura dintre universul discursiv şi universul extradiscursiv, al publicului receptor.

Derivat din elogiu şi consecutiv acestuia, blamul pregăteşte introducerea altei secvenţe tipic omiletice – secvenţa hortativă, prin cumul de sfaturi, marcat de un conjunctiv cu valoare de imperativ: *să facem bine, să ascultăm, să cinstim, să ne cucerim.*

3.2. Elogiul direct, extrem de bine reprezentat, impune observaţii diferenţiate, în funcţie de natura şi statutul referentului.

3.2.1. *Referentul extradiscursiv* – auditoriul – este asociat cu cea mai simplă şi mai convenţională procedură de susţinere a elogiului direct, reductibilă la formulele stereotipe de adresare: *feţii miei, iubiţii miei, iubiţii miei ascultători, iubiţii miei întru Hristos frat şi blagosloviţi creştini, cinstiţi şi de neam bun boiari* ş.a.

Minimale ca dimensiune sau dezvoltate şi diseminate strategic în diverse părţi ale predicii, adresările către public sînt, fără excepţie, formule standardizate cu funcţii multiple: de flatare şi captatio benevolentiae, de stabilire şi de refacere periodică a interdependenţei afective dintre orator şi auditori sau de semnalare a unei noi ramificaţii tematice; de asemenea, digresiunile adresative relevă stratificarea ierarhică „locutor – receptor", fiind în consecinţă, indici neechivoci ai ethosului ierarhic.

Mult mai elaborate, şi în acord cu un ceremonial verbal oratoric specific epocii şi situaţiei de discurs, sînt secvenţele în care lauda şi flatarea publicului se împletesc cu autoumilinţa mimată a predicatorului: „/.../ *văzînd atîtea cinstite obraze, împodobite cu florile bunătăţilor şi cu înţelepciune,* ***mă spăimîntez şi nu cutez a grăi***" (p.41).

3.2.2. Elogiul direct şi explicit al *referenţilor intradiscursivi*, fundamental pentru organizarea predicii, prezintă multiple (sub)variante de realizare, supradeterminate tematic.

Indiferent de obiectul de referinţă, acest secvenţe sînt expresia unor reacţii şi stări emotiv-afective din seria de maximă intensitate şi durabilitate a pasiunilor: preţuire, respect, admiraţie, recunoştinţă, iubire şi, mai ales, veneraţie, forma cea mai înaltă a pasiunilor euforice[5].

(a) *Elogiul „persoanei"* (Iisus, Fecioara Maria, Sfîntul Nicolae, Constantin, Dimitrie sau Petru şi Pavel) stă sub semnul opulenţei şi al fastului retoric, dar şi al tendinţei de prezentare explicativ-argumentativă. Ca atare, secvenţele encomiastice şi, prin extensie, predica în ansamblu, întreţin persuasiunea de tip emoţional.

De regulă, avem a face cu un elogiu anunţat, secvenţa encomiastică fiind semnalată de o procedură lexico-gramaticală de avertizare: două perechi lexicale, cu apariţie repetată, în forme identice sau modificate gramatical, se

[5] Despre *emoţii* şi *pasiuni* v. Parret (1986: 7-117); Greimas – Fontanille (1997) *passim.*

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

fixează ca semnale lingvistice ale elogiului: *mă minunez / minune* şi *laud / laudă* (subst.) Sub tutela acestor termeni cu apariţii multiple în acelaşi fragment de text, se dezvoltă o subtilă retorică a insistenţei şi a emfazei, punînd în evidenţă dominanta emoţională a oratorului, care în principiu, se transferă şi asupra publicului.

La Antim, acest tip de encomion presupune împletirea coerentă a două serii de elemente figurative / compoziţionale, cu grad diferit de originalitate.

Catacrezele specializate, de categorizare elogioasă, preponderent metaforică, asigură nu numai eleganţa de expresie, ci şi stabilitatea limbajului religios (*lumina dumnezeirii, mîntuitorul lumii, împărăteasa ceriului şi a pămîntului, muntele credinţii şi al nădejdii, muntele dragostei şi al smereniei* etc.):

În schimb, prelucrările sau construcţiile inedite, respectînd însă spiritul şi tiparele canonice, fixează „amprenta" stilistică de bază, respectiv marca de identitate a oratorului; cu simplu titlu de exemplu, reţinem selectiv cîteva elemente şi practici discursive, care susţin constant strategiile de omagiere:

- *Secvenţele imnice*, în stil „înalt" şi „sublim", bogat ornamentat, formează ample descrieri ornamentale, estetizante şi idealizante.

În „Cazanie la Adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu" – predică de referinţă antologică în sensul amintit – dominanta retorică este condensarea figurativă: figurile sintactice prin excelenţă oratorice (anafora, paralelismul sintactic) asigură atît cadenţa frazei, cît şi emfatizarea conţinuturilor, alături de numeroasele repetiţii lexicale, hiperbole prin supradimensionare şi mai ales, de gruparea „în cascadă" a interogaţiilor retorice şi a tropilor:

> „*Aceasta **astăzi** să mută de pre pămînt la ceriu; lasă întristăciunea şi să duce la bucurie, lasă cele de jos şi priimeşte cele de sus; lasă cele stricăcioase şi cîştigă cele nemuritoare şi vecinice. **Astăzi** îş dă preasfînt sufletul ei în mîinile Fiiului ei şi cu cîntări îngereşti şi apostoleşti să petrece cinstit trupul ei în satul Ghethsimani, spre îngropare.*
>
> ***Astăzi** ceriul întinde sînurile sale şi priimeşte pre ceia ce au născut pre cela ce nu-l încape toată zidire.*
>
> ***Astăzi** să minunează toate puterile cereşti, zicînd una către alta: **cine iaste aceasta** ce să sue din pustiiu, adecă de pre pămînt, la ceriu? **Cine iaste aceasta** care să iveşte ca zorile, frumoasă ca luna şi aleasă, ca soarile? **Cine iaste aceasta** ce să sue de pre pămînt în ceriu, albită, înflorită, întru care hulă nu iaste? Rădicaţ porţile voastre, zic cetele cele / îngereşti, una către alta şi cu cîntări de laudă priimiţ pre împărăteasa ceriului şi a pămîntului, care vine, să lăcuască den a dreapta împăratului Dumnezeu, cu îmbrăcăminte cu aur îmbrăcată, împistrită, după cum zice David, căci aceasta iaste ceia ce au împăcat ceriul cu pămîntul şi pre Dumnezeu cu omul. **Aceasta** iaste bucuriia celor drepţi şi nădejdia celor păcătoşi"* (p. 20-21).

Curent în „Didahii", acest model de elaborare a secvenţei panegirice poate fi considerat o primă formă de existenţă a prozei poetice în literatura romînă.

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

- *Portretul moral (etopeea)* reţine atenţia îndeosebi în varianta explicată, prin imbricarea elogiului propriu-zis, de tip poetic, integral metaforizat, cu motivarea elogiului prin serii de argumente şi explicaţii; astfel, un subtip tematico-structural de descriere dezvoltă o epanodă şi se dezvoltă pe acest suport figural, în condiţiile în care componentele de bază ale „obiectului" descris sînt glosate succesiv şi sistematic:

> „Făcîndu-ş şi noaptea calea sa jumătate *eşit-au aici*, în lumina aceasta a noastră, *ca un mire din cămara* sa; *eşit-au* zic, *nădejdea tuturor vecilor, bucuriia îngerilor, mîntuirea neamurilor, scularea celor morţi, izvorul milii, rădăcina vieţii. Eşit-au cuvîntul Tatălui, cu trup îmbrăcat, din trupul Fecioarei; eşit-au* ***gol,*** *pentru ca să ne îmbrace pre noi,* ***sărac*** *ca să ne îmbogăţească,* ***smerit*** *ca să ne înalţe la ceriu, ca un prunc / ca să ne facă pre noi desăvîrşit şi să ne dea noao bucuriia cea vecinică.* Auzitu-s-au, rogu-vă, vreodată, veste ca aceasta? Au socotiţ că să va mai auzi? (p. 197).

- *Comparaţia macro-discursivă,* cu statut de figură compoziţională, structurată pe principiul unei parelele antitetice, permite evaluarea de tip superlativ, euforic.

Acest model, aplicat restrictiv şi justificat tematic, în două predici („Cazanie la adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu" şi „Cuvînt de învăţătură în 25 a lunii Dechemvrie, la naşterea domnului nostru Iisus Hristos") presupune o schemă particulară de constituire a secvenţei panegirice: o enumerare dezvoltată care aduce în prim plan multiple fapte/ evenimente excepţionale (din categoria minunilor) formează primul termen al paralelei adversative, pus în umbră de cel de al doilea termen al secvenţei, avînd drept centru imaginea Fecioarei Maria sau a lui Iisus:

> „Astăzi au strălucit noul Adam, carele nu iaste lăcuitoriu, ci domn şi stăpîn raiului, pre carele /, frumoseţia pomului celui oprit nu-l va înşăla, şarpele nu-l va vicleni, muiarea nu-l va amăgi.
> Astăzi au răsărit lumina întru întunerec.
> Astăzi, pre acela de carele să turbura ceriul şi ceriul ceriurilor, avîndu-l lumea, neştiind l-au cîştigat.
> *Văzut-au sfinţii, strămoşii noştri, minuni mari şi fără de număr; că Marea Roşie, desfăcîndu-se în doao le-au făcut cale; focul, ca un stîlp luminîndu-le noaptea, le-au slujit; norul, de arşiţa şi zăduful zilii i-au umbrit; ceriul, hrană îngerească le-au dat; piatra cea vîrtoasă, păhar dulce li-au deschis; Iordanul, curgerile sale cele repede*
> *spre fugă li-au întors; zidurile cele tari ale vrăjmaşilor, de glasul trîmbiţlor cu căzut; soarele, pre ceriu zăbovind cu călătoriia, au mărit zioa pentru izbînda.* ***Iar minune ca aceasta nu s-au văzut niciodată, nici s-au auzit, ca cela ce iaste unul născut celui preaînalt, pre carele puterile arhanghelilor cu frică îi slujesc, a să arăta pre sine, cu trup, oamenilor şi trupul carele l-au luat de la oameni să-l îndumnezeiască***" (p. 195-196).

(b) *Elogiul preceptelor creştine* activează şi registre stilistice sobre, astfel încît relaţia dintre *logos* şi *pathos* devine, în acest caz, asimetrică şi, în general, în favoarea logosului.

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

La Antim, secvenţele de *laudatio* din această serie tematică sînt construite preponderent pe baza unor proceduri explicativ-argumentative, ceea ce justifică renunţarea la limbajul nobil şi „înflorit", de tip metaforic. Componenta figurală, chiar dacă există, este pe de o parte diminuată cantitativ, iar pe de altă parte limitată la elementele cu efect de insistenţă, care consolidează profilul didactic al predicii. Este evidentă, de exemplu, preferinţa lui Antim Ivireanul pentru procedee discursiv-figurative validate de o îndelungată tradiţie a oratoriei şi recomandate de retoricile clasice.

Alături de paralelismele sintactice care anunţă şi izolează unităţi de conţinut, amintim predilecţia pentru construcţiile analogice, distribuite uneori în serii compacte. Figură macrodiscursivă, *analogia* sau *similitudinea*[6] este perfect adecvată rigorilor oratorice religioase, datorită calităţilor sale expresive şi, mai ales, forţei şi eficienţei explicative; de notat, în plus şi recursul la diverse cheme analogice, dar cu predominanţa modelului canonic (ceea ce A este în raport cu B, tot aşa C este în raport cu D):

> „*Că păcatul se asamînă pietrii şi-i caută să meargă la maica ei, în pămînt, de unde şi iaste. Iar bunătatea se aseamînă focului şi iaste să meargă sus, în văzduh, unde-i iaste matca,* că Dumnezeu iaste foc mistuitoriu şi pară de foc supţire, precum l-au văzut prorocul Ilie. *Şi* **precum** *un om are în casa lui aur, argint, scule şi alte haine şi cînd iase din casă pune lacăt şi încuie, pentru ca să nu meargă vreun hoţ să i le fure, să se păgubească,* ***aşa şi smereniia încue, ca un lacăt, toate bunătăţile ca să nu meargă hoţul cel de obşte, diavolul, să le fure şi să va păgubi de osteneala ce-au făcut.*** (p.49-50).

În acelaşi timp, creşte frecvenţa dar şi importanţa formelor de stimulare şi de implicare empatică a auditoriului; modelul prototipic aplicat de Antim Ivireanul şi din care derivă numeroasele variante complementare presupune două operaţii discursive:

- iniţial, un termen care desemnează referentul vizat (respectiv nu precept creştin esenţial) este definit printr-un cumul de procedee similare funcţional: citat biblic (ca glosă de autoritate) şi/sau parafrază, reformulări detaliate, definiţii comentate sau reluate în serie, formînd o „listă deschisă" de echivalenţe;
- o eventuală concluzie închide partea „tehnicistă" a secvenţei, urmată deseori de un al doilea strat explicativ, care readuce în discurs prezentarea subiectivizată şi emoţională: v., în citatul de mai jos, definiţiile „milosteniei", derivate dintr-un citat evanghelic, clarificate suplimentar de concluzii şi, mai ales, de blamul prin *exemplum contrarium*, glosat, la rîndul său, printr-o pildă, care este parte a unei construcţii analogice:

> „Al treilea lucru, trebuiaşte să facem **milostenie.** *Milostenia iaste de multe feliuri, după cum scrie în sfînta Evanghelie la 25 de capete a lui Mathei, stih 35: „Şi carele dintr-acelea îţ va da îndemînă, fă că aceia iaste milostenie"*

[6] Abordări moderne ale analogiei la Perlman – Olbrechts-Tyteca (1988: 499-534).

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

„Flămînd am fost şi mi-aţ dat de am mîncat, am fost însetoşat şi mi-aţ dat de am băut, strein am fost şi m-aţ priimit, gol am fost şi m-aţi îmbrăcat, bolnav am fost şi m-aţ căutat, în temniţă am fost şi aţ venit la mine". Şi afară dintr-aceştia mai sînt şi alte feliuri de milostenii; că **de vei îndemna** *pre cineva să facă vreun bine*, milostenie iaste; **de vei sfătui** *pe cineva la lucrurile cele sufleteşti*, milostenie iaste; **de vei mîngîia** *inima vreunui scîrbit cu cuvinte*, milostenie iaste şi în scurte cuvinte, (**de vei da** *un pahar de apă rece cuiva în numele lui Hristos, adevărat să ştii că nu-ţ vei piiarde plata*, după cum zice la al / 9 cap. A lui Marco.

Iată dară *că să pot face milosteniile şi fără bani;* **ci** *numai pentru multa a noastră mîndrie ce ne înălţăm şi ne trufim, ca cînd am ajunge tocma la ceriu şi ca cum niciodată nu vom să murim, aşa hrăpim şi lăcomim şi sîntem porniţi cu totul spre răutăţ, cît nu ne putem opri. Şi nici cuvintele lui Dumnezeu ne domolesc, nici munca iadului ne înţelepţeşte.* De la părinţi aşa ne-am pomenit şi ne-am ţinut şi făr de aceste învăţături şi tot acest feliu de obiciaiu am avut şi nimenea n-au zis că sînt rele, nici au silit să ne strice obiceaele.

Ci de aceasta voiu zice şi eu că iaste aşa precum ziceţi voi, ***că viiarmele ce zace la rădăcina hreanului, de-i va zice cineva să iasă de acolea să meargă la alte rădăcini mai bune şi mai dulci, el zice că mai dulce decît hreanul nu iaste; / căci acolo s-au născut şi întru aceia s-au pomenit. Aşa şi voi, pomenindu-vă într-aceste fapte şi lucruri şi nefiind cineva să vă înveţe, cu adevărat vă par amar acum vorbele mele, nefiind obicinuiţi cu dînsele*** (p. 103-104).

4. În „Didahiile" lui Antim Ivireanul, respectarea diverselor norme de natură tematică şi lingvistică nu blochează flexibilitatea strategiilor retorice manifeste în planul elocuţiei.

Secvenţele de elogiere, esenţiale în oratoria bisericească, prezintă interes:

a) la nivelul global al predicii (ca procedură persuasivă, predominant emoţională, dar şi raţională, argumentativă);

b) la nivel microstructural (prin complexitatea formulelor compoziţionale, remodelarea permanentă a encomionului în funcţie de categoria referentului vizat şi prin cultul expresiei estetizante, justificat tematic).

Surse

Antim Ivireanul, 1972, *Opere*, Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva

Bibliografie

Amossy, Ruth, 2000, *L'argumentation dans le discours. Discours politique, littérature d'idées, fiction,* Nathan, Paris

Ene, Claudia, 1998, „Analogia un exemplu de figură textuală", în *Analele Universităţii Bucureşti,* XLVII, 43-49

Gordon, V., 2000, *Introducere în omiletică,* Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti

Greimas, Algirdas Julien, Fontanille Jacques, 1997, *Semiotica pasiunilor. De la stările lucrurilor la stările sufletului,* Ed. Scripta, Bucureşti

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)

Mortara Garavelli, Bice. 1999, *Manuale di retorica,* IV ed., Bompiani, Milano
Parret, Herman, 1986, *Les passions. Essai sur le mise en discours de la subjectivité*, Ed. Mardaga, Bruxelles
Perelman, Chaïm, Lucie Olbrechts-Tyteca, 1988, *Traité de l'argumentation. La Nouvelle Rhétorique,* Ed. de l'Université de Bruxelles, Bruxelles

BDD-A61 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:27 UTC)